

Прокопець М. С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «КУЛЬТУРНОЇ» ТА «ІСТОРИЧНОЇ» ПАМ'ЯТІ

Пам'ять є одним з універсальних способів трансляції інформації минулих поколінь для поколінь майбутнього. Дискусії про визначення змісту поняття «культурна пам'ять» далекі від завершення. Проте вони демонструють деякі особливості аспектів розгляду історії та формування культурної пам'яті. У статті аналізуються окремі підходи до вивчення феноменів «культурної» і «історичної» пам'яті у вітчизняній і зарубіжній гуманітаристиці, зроблена спроба виявлення ключових аспектів змісту цих понять. Пам'ять про минуле, або історична пам'ять, в цьому випадку розглядається як конструкт, народжений свідомістю, який принципово відрізняється від самого минулого, бо нащадки наповнюють минулі події новим змістом. Результатом компаративістського дослідного процесу з'явився висновок, що єдиного концепту культурної та історичної пам'яті нині в зарубіжних і вітчизняних гуманітарних науках не існує, а сам феномен має міждисциплінарний характер. Він аналізує явища і процеси, що функціонують у науковому дискурсі, який досяг певного теоретико-методологічного рівня. Ключовими об'єктами досліджень стали різні види колективних спогадів. Розгорнуті наприкінці ХХ століття глобальні процеси визначили проблемне поле збереження та інтерпретації культурної пам'яті. Це підтверджується наявністю низки наукових робіт, присвячених вивченню культурної та історичної пам'яті вітчизняних і зарубіжних авторів, серед яких варто назвати праці Я. Ассмана, М. Хальбвакс, А. Конфіно, П. Коннертона, Ю. М. Лотмана, Е. А. Іваньшиной і ін.

Ключові слова: пам'ять, культурна пам'ять, історична пам'ять, рамка (межа) пам'яті, «текст», «забуття».

Постановка проблеми. Пам'ять завжди відігравала важливу роль у житті суспільства та людини. Звертаючись до поняття пам'яті, варто добре розуміти її значення. У сучасній зарубіжній та вітчизняній гуманітаристиці немає чітких визначень таким поняттям, як «культурна пам'ять» і «історична пам'ять». Зміст цих термінів вчені наповнюють неоднозначними категоріями, такими як міф, традиція, ритуал; події, що відбулися в минулому людини і суспільства тощо. У науковців, які вивчають феномени культурної та історичної пам'яті, виникають сумніви в тому, чи був взагалі час, в якому існувала «чиста», миттєва пам'ять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгорнуті наприкінці ХХ століття глобальні процеси визначили проблемне поле збереження та інтерпретації культурної пам'яті. Це підтверджується наявністю цілого ряду наукових робіт, присвячених вивченню культурної та історичної пам'яті вітчизняних і зарубіжних авторів, серед яких варто назвати праці Я. Ассмана, М. Хальбвакс, А. Конфіно, П. Коннертона, Ю. М. Лотмана, Е. А. Іваньшиной та ін.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати окремі підходи до вивчення феноменів «культурної» і «історичної» пам'яті у вітчизняній і зарубіжній гуманітаристиці, також буде зроблена спроба виявити ключові аспекти змісту цих понять.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає філософський енциклопедичний словник, пам'ять – здатність зберігати сприйняття і уявлення після моменту переживання; пам'ять означає також (говорячи образно) «сховище» [8, с. 330–331]. Пам'ять допомагає нам орієнтуватися в суспільстві, саме тому для всіх і кожного існує якийсь певний комплекс спогадів, який допомагає нам ідентифікувати себе, будь-які наші індивідуальні спогади пов'язані з певним простором і часом. З точки зору культурології, варто зауважити, що дати чітке визначення поняттю «пам'ять» не так вже і легко. Адже є ціла низка синонімів «культурна пам'ять», «історична пам'ять», «колективна пам'ять», «соціальна пам'ять» тощо. Їх інтерпретація, співвідношення, а також методологія дослідження пам'яті викликає нині інтерес у дедалі більшого кола науковців та залишається предметом дискусій для гуманітарних дискусій.

Термін «культурна пам'ять» вперше з'являється в науці завдяки Я. Ассману, який у своїй роботі «Культурна пам'ять...» розвиває теорію соціальної пам'яті М. Хальбвакса. М. Хальбвакс – перший дослідник, який звернувся до вивчення цього феномена з точки зору психології та соціології. Однак сам М. Хальбвакс, розроблюючи свою концепцію, дотримувався соціологічної теорії Дюркгейма, за якою суспільство і культуру слід розуміти як єдине ціле, але ж при цьому теоретик віддавав пріоритет формам колективної свідомості. Він зазначав, що людська свідомість неоднорідна, оскільки існує одночасно у двох формах: індивідуальній та колективній. Індивідуальна свідомість являє собою щось специфічне щодо кожної окремої людини, адже варто враховувати психічні особливості кожного індивідуума. В той час як колективна свідомість є властивою для конкретної соціальної групи. Ця свідомість, згідно з думками автора, виражається в релігійних віруваннях, міфах, ритуалах, нормах моралі та права [4]. На думку Хальбвакса, в суспільній свідомості є певні колективні спогади. Своєрідним «інструментом» для розуміння колективної пам'яті служить запозичене в Дюркгейма поняття «рамка» або «кордони» пам'яті [10, с. 322]. Завдяки базовим соціальним спогадам, які сам автор часто називає «орієнтирами», людина відтворює в пам'яті власні спогади, спираючись на пам'ять інших.

Підсумовуючи вищезазначені положення Хальбвакса щодо соціальної пам'яті, варту зазначити в першу чергу, що саме завдяки пам'яті людина добре орієнтується в суспільстві, саме тому для кожного з нас існує ціла низка власних спогадів. По-друге, будь-які індивідуальні та соціальні спогади пов'язані з простором і часом. Інакше кажучи, уявлення Хальбвакса про культурну пам'ять тісно пов'язані з історичною пам'яттю.

Ідеї М. Хальбвакса про соціальну пам'ять значно вплинули на думки сучасного вченого П. Рікьора. У своїй роботі «Пам'ять. Історія. Забуття» Рікьор розглядає пам'ять як будь-яку діяльність, роботу, визначаючи, що робота пам'яті здійснюється не лише всередині, але й поза межами індивідуальної свідомості, не лише на рівні окремої людини, але й на рівні цілого суспільства. Суспільство, яке переживає особливий історичний стан – ситуацію розриву з минулим, намагається відновити пам'ять культури не через «живу» пам'ять, а через історичну реконструкцію. Історіографія спрощує пам'ять людей актами вибіркової, серійної архівації, вивчаючи свідчення очевидця завдяки документам. У вітчизняній гуманітаристиці поняття

«історична пам'ять» та «культурна пам'ять» досить часто підмінюють одне одного. Це відбувається через те, що історична подія є невід'ємною частиною культури, а значить, і частиною спогадів. У працях вітчизняних вчених, які займаються проблемами культурної пам'яті, дослідження історичної та культурної пам'яті реалізуються, перш за все, завдяки історії (події минулого), герменевтиці (вивчення текстів і їх трактування), семіотиці (вивчення знаків, символів).

Оригінальні концепції культурної пам'яті належать Лотману, який вивчав проблему «сенсопородження» в культурі. Іваньшина визначає культуру як «сенсопороджуючу» структуру. «Сенсопороджуючою» структурою може бути як складний текст, так і людська особистість, розглянута як текст» [5]. Пам'ять є для культури не пасивним сховищем, а являє собою частину текстообразуючого механізму. Сенси в пам'яті культури не «зберігаються», а ростуть. Тексти, що утворюють «загальну пам'ять» культурного колективу, не тільки служать засобом дешифрування текстів, що циркулюють у сучасно-синхронному зрізі культури, а й генерують нові. Як творчий механізм, пам'ять культури зберігає минуле в якому вона перебуває; нові тексти створюються не тільки в сьогоdnішньому зрізі культури, а й в її минулому. Іншими словами, пам'ять культури креативна. Відповідаючи за збереження текстів, вона не виключає, а передбачає метаморфози. В основі цих метаморфоз – єдність культурної пам'яті як якогось невидимого тексту (інтертекст)» [5]. Сучасні вчені пов'язують дію культурної пам'яті з менталітетом. Історична пам'ять стає базовим чинником, що визначає національно-культурну ідентичність. Найяскравіше це проявляється в переломні епохи, коли відбувається трансформація історичної свідомості людини і суспільства, «підстроювання» минулого під «потреби» сьогоdnення. При цьому «осучаснення культурних смислів» призводить до зворотного ефекту – замість творчого прочитання традиції здійснюється псевдоаутентична реанімація традиції. Пам'ять, яка переносить минуле в сьогоdnення, усуває часовий вимір традиції, позбавляючи людей власної історії, цінності прожитого буття. У ситуації найскладніших суспільних перетворень історія і культура піддаються серйозним процесам «ревізії» і «перегляду» [2, с. 101–102].

Висновки і пропозиції. Отже, пам'ять загалом – це явище, пов'язане з теперішнім, що стосується його і зв'язує події минулого із сьогоdnенням. «Пам'ять – це живий, рухливий, складний організм, оскільки нале-

жить різним групам, які зберігають його для нащадків. Пам'ять не завжди зручна, але необхідна, тому що дає свободу вибору своєї культурної приналежності. На відміну від історії, пам'ять – це емоційне переживання, яке пов'язане з реальним або уявним спогадом і допускає всілякі маніпуляції, зміни, витіснення, забуття» [6, с. 58]. Пам'ять є універсальним способом збереження інформації минулих поколінь для поколінь майбутнього.

У зарубіжній гуманітаристиці вивченням пам'яті займаються досить давно, де завдяки цьому склалися цілі наукові школи (соціологічна, антропологічна, психологічна та ін.). Посила-

ючись на дослідження Ю. Лотмана, можна припустити, що культурна пам'ять, на відміну від історичної, – це колективні спогади, скоріше не суспільства, а окремої нації, етносу, що володіють складною міфологічною, ірраціонально-емоційною і символічною складовою частиною. Історична ж пам'ять формується дослідними, професійними співтовариствами і існує, перш за все, в інституційних формах. У цьому аспекті методологічні перспективи зарубіжних теорій цілком очевидні. Варто очікувати, що надалі феномен культурної пам'яті буде дедалі більше цікавити вітчизняних культурологів.

Список літератури:

1. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
2. Астафьева О. Н. Историческая память как ресурс культурной политики и формирование коллективной идентичности. Культурная память в контексте формирования национальной идентичности России в XXI веке : кол. монография / Рос. ин-т культурологии. Москва : Совпадение, 2012. 168 с.
3. Бегунова Е. А. К определению понятия культурной памяти в зарубежной гуманитаристике. *Вестник Кемеровского гос. ун-та культуры и искусств*. 2017. № 39. С. 53–60.
4. Дюркгейм Э. О. Разделении общественного труда. Метод социологии. Москва : Наука, 1991. 576 с.
5. Иваньшина Е. А. Культурная память и логика текстопорождения в творчестве М. А. Булгакова : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Воронеж, 2010. URL: <http://cheloveknauka.com/v/361362/a/#?page=1> (дата обращения: 08.04.2019).
6. Кочеляева Н. А. Проблемы взаимодействия механизмов памяти и забвения в формировании гражданского общества. Культурная память в контексте формирования национальной идентичности России в XXI веке : кол. монография / Рос. ин-т культурологии. Москва : Совпадение, 2012. 168 с.
7. Лотман Ю. М. Семиосфера. Санкт-Петербург : Искусство-СПБ, 2000. 704 с.
8. Память. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА-М, 1999. 576 с.
9. Рикёр П. Память. История. Забвение. Москва : Изд-во гуманитар. лит., 2004. 728 с.
10. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Москва : Новое Изд-во, 2007. 348 с.
11. Connerton P. Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 2008. Vol. 1, Issue 1. URL: <http://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/1/59> (дата обращения: 22.04.2019).
12. Connerton P. How societies remember. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 124 p.

Prokopets M. S. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF “CULTURAL” AND “HISTORICAL” MEMORY

Memory is one of the universal ways of transmitting information of past generations to generations of the future. Discussions on the definition of the meaning of “cultural memory” are far from complete. However, they demonstrate some features of aspects of history and the formation of cultural memory. The article analyses some approaches to the study of the phenomena of “cultural” and “historical” memory in the domestic and foreign humanities, an attempt is made to identify key aspects of the content of these concepts. The memory of the past, or the historical memory, in which one can see the construct, the populations of witness, which principle is seen from the very past, but the ground will remind the past of the new content. The result of the comparative research process was the conclusion that a single concept of cultural and historical memory today in foreign and domestic humanities does not exist, and the phenomenon itself is interdisciplinary. He analyses the phenomena and processes operating in the scientific discourse, which has reached a certain theoretical and methodological level. Different types of collective memories became the key objects of research. Deployed in the late twentieth century, global processes have identified a problematic field of preservation and interpretation of cultural memory. This is confirmed by the presence of a number of scientific papers devoted to the study of cultural and historical memory of domestic and foreign authors, among which are the works of J. Assman, M. Halbwax, A. Confino, P. Connerton, YM Lotman, E. A. Ivanshina and others.

Key words: *memory, cultural memory, historical memory, frame (limit) of memory, “text”, “oblivion”.*